

FARAGÓ LÁSZLÓ: A JÖVŐALKOTÁS TÁRSADALOMTECHNIKÁJA

(*Dialóg–Campus Kiadó, Budapest–Pécs, 2005. 240 o.*)

VARRÓ KRISZTINA

Hall és Neitz szerint „a posztmodernisták joggal gondolhatják, hogy mint rossz hírek hozóit, lelövik őket” (*Hall–Neitz 1993, 260*). Nos, ha ezzel nem is kell számolniuk, azzal általában igen, hogy (egyik?) legfőbb „rossz hírük” miatt, mely szerint el kell vetnünk az abszolút megismerhető és objektív valóság illúzióját, a végtelen relativizmus vádjával illetik őket.

Faragó László általános tervezéelméletét bemutató könyve nem a tervezéshez kapcsolható gondolatrendszer leíró áttekintése, sem a tervezés mindennapi gyakorlatát szolgáló kézikönyv; bevallottan nem abszolút érvényűnek kikiáltott tudás átadásával kecsegtet. Inkább szemléletet javasol, melynek lényege éppen az, hogy a fenti nyugtalanító „hír”-rel való azonosulásból korántsem következik a „minden mindegy” nihilista álláspontja. Korunkat a radikális és sokrétű változások, az észlelt pluralizálódás, egyes régi bizonyosságok megingása miatt posztmodernnek tekinthetjük, mégis kívánatos és lehetséges ragaszkodnunk a tervezés modernista ideájához. Valójában a posztmodern körülmények között történő, tehát minőségében másfajta tervezésre utal a címben a „jövőalakítás társadalomtechnikája” kifejezés. A valóság objektív megismerhetőségének elvetése után a fő kérdés, hogy mivel igazoljuk-indokoljuk egy terv autoritását? Az értékpluralizmust feltételezve és helyeselve, hogyan kerüljük el mégis a relativizmust? A szerző megoldási javaslata az, hogy az objektív valóság iránymutatásába vetett hitünket egy másik „fixpont”-tal helyettesítsük, mégpedig a *társadalmi konszenzus* szükségességébe vetett hittel.

Cselekvés(terv)einknek persze a fizikai környezet, a természeti törvények korlátokat szabnak, és nem megkérdőjelezhető a pozitivisták alapokra épülő tudományok jelentősége. Belátható (belátandó) azonban, hogy e tudományok megismerő tevékenysége is számos normatív mozzanatot tartalmaz, illetve eredményeiből (mi „van”) nem következik egyértelműen és determinisztikusan, hogy mi a teendő (mi „lesz”), utóbbi mindig értékválasztás eredménye. A tudomány eredményei tehát nem tekinthetők abszolút objektívnek, de a szerző szerint a tudományos közvélemény nyilvánosságának és kritikájának próbáját kiállt eredményekre mint kváziobjektív tényekre támaszkodhatunk, s szükséges is ezek minél szélesebb körben való megismertetése. A tervezés igazán hangsúlyos korlátja azonban mások jogosnak elismert jövőalkotási tevékenysége, mely többek között az előbbi tudományos eredményekkel is számol(hat). Faragó szerint a közös(ségi) tervezés a fentiekkel összhangban egy olyan ciklikus tanulási folyamat, melyben a terv érintettjei nézeteiket egyeztetve kísérelnek meg minél többek számára elfogadható megoldást kialakítani. A terv tehát elméletileg nem akkor „jó”, ha minél inkább igazodik a valósághoz (hisz ennek lehetőségét a fentiek miatt korlátozottan tekintjük), hanem

„ha adott helyzetben – ugyanazok az információk és tudás birtokában – az érintettek közül mindenki más ugyanezeket fogalmazta volna meg és a megvalósítás várható hatásaival az érintettek *majd* elégedettek lesznek” (85. o.). A szerző elismeri, hogy a gyakorlatban ezen „ideális beszédszituációk” sohasem valósíthatóak meg maradéktalanul, de amellett érvel, hogy azok kialakítására kell törekednünk. Fontos tehát a nyilvánosság, az érintettek minél széleskörűbb bevonása és informálása. Átláthatónak kell lennie nemcsak magának a tervezési folyamatnak, hanem az egyes érvrendszereknek is, szükség van tehát az értékválasztások explicitté tételére.

A fentiek tulajdonképpen a normatív jövőorientált tervezés összefoglalását adják, melyet a szerző a kötet első öt fejezetét felölelő blokkjában mutat be mint saját tervezésfilozófiai elkötelezettségét. Nem veti el más álláspontok létjogosultságát, s nem tekinti azt univerzális tervezési doktrínának; ehelyett egy olyan általános (tervezés)elméleti keretként vázolja fel, melyben elhelyezhetők a tervezés gyakorlatára vonatkozó konkrétabb megfontolások. A keret „feltöltése” három lépésben történik. Először, a 6. fejezetben a tervezéselméletek kerülnek tárgyalásra, melyek a tervezés alapkérdéseire (pl. egy adott helyzetben a tervezés szükségességére, lehetőségére) adnak választ. A kuhni tudományfilozófia szellemében a szerző ezeket annyiban összemérhetetlen paradigmáknak tekinti, hogy azok alkalmazhatósága mindig az adott szituáció függvénye. Bár tárgyalásuk időrendi sorrendje utal azok gyakorlatban való megjelenésére is, Kuhntól eltérően Faragó a paradigmaváltásra nem mint az addigiakkal való gyökeres szakításra tekint, paradigmáinak konceptuális készletei fokozatosan cserélődnek, s azok a jelen praxisában egymás mellett is megférnek. A 7. fejezetben bemutatott tervezési elméletek klasszifikációja a konkrét tervezési körülményeken, az eljárásrend különbözőségén alapul. Végül egy fejezet foglalkozik a tervezői szerepfelfogások alapján való osztályozással.

A könyv harmadik, záró blokkjában a térbeliség kérdése áll középpontban mint a tervezés egyik alapvető dimenziója. A szerző térelméleti áttekintése során szembe helyezkedik azokkal a megközelítésekkel, melyekben a tér az emberi léttől független külső, materiális jellegű keretként és egyben az emberi tevékenységre alapvető befolyással bíró adottságként jelenik meg. Ide tartozik a tradicionális földrajzi megközelítés, mely a térre mint a Föld felszínének adott (és objektíven megismerhető) tulajdonságokkal rendelkező darabjára tekint, illetve a marxista ihletésű térértelmezések, melyek bár számolnak a társadalmilag létrehozott térrel, de dialektikus megközelítésükben a materiális (gazdasági) aspektusnak tulajdonítanak meghatározó szerepet. Faragó az előbbiekkal szemben a tér azon értelmezése mellett érvel, mely szerint a tér a külvilágnak formát adó emberi szemlélet és társadalmi gyakorlat. Nem a tőlünk független, időben állandó tér struktúrája tehát az emberi cselekedeteket, hanem az ember térszemlélete, pontosabban annak konkrét megnyilvánulásai, tettekben való kifejeződése nyomán alakulnak ki a térstruktúrák.

A térstruktúrák témája ezután további figyelmet kap; először a kis- és nagyléptékű terek, a globális-lokális kérdésköre kapcsán, majd aktualitása okán egy önálló fejezetben a regionalizmus-regionalizáció jelenségének tárgyalásával. A szerző modelljében a kisléptékű terek meghatározóan a személyes kapcsolatok, a kulturális identitáson alapuló önszerveződés (lokális) terei, míg a nagyléptékűek alapvetően a hálózatosan terjedő kapitalista expanzió által, a gazdasági racionalitás mentén jönnek

létre globális szinten. Ahogy a szerző utal rá, a globalizált tereken belül csökken a távolság jelentősége, s ebből arra következtethetünk, hogy a kis- és nagy „lépték”-et nem egyértelműen földrajzi mérték leképezéseként kell tekintenünk. Hiszen „rákapcsolódhatunk a hálóra”, s ezzel személyközi kommunikációt folytathatunk (ami Faragónál alapvetően a kisléptékű tér jellemzője) egy virtuális közösség (nagyléptékű tér-jellemző) tőlünk fizikailag távol lévő tagjaival is; vagy dolgozhatunk egy multinacionális cégnek (nagyléptékű tér), s tölthetjük szabadidőnket egyúttal a helyi hagyományörző klubban (kisléptékű); az egyén életében tehát e két aspektus szorosan összekapcsolódik.

Ahogy a szerző kiemeli, a térhasználat előbbi két dimenziójának kapcsolata azonban korántsem szimmetrikus: a globalizáció megfékezhetetlen, uniformizáló erőként jelenik meg, mely „egészen az intim szféráig behatol minden érintett kisléptékű térhasználatba, míg a kisléptékű térhasználatok mögött álló normák alig vannak hatással a globalizációt mozgató erőkre” (185. o.). Ezen erők Faragó elismerten marxista gyökerű magyarázatában a nemzetközi nagytőkétől erednek és céljuk minden olyan határ lebontása, mely a tőke és a munkaerő szabad mozgása ellen hat. E kvázi-determinisztikus megközelítés kapcsán meg kell jegyezni azonban, hogy másutt a szerző (a már ismert) idealista szemszögből amellet áll ki, hogy adjunk nagyobb teret a nem-gazdasági racionalitás mentén megfogalmazódó érveknek a jövőalakításban. Ez árnyalja a fentieket, s úgy tűnik, hogy a globalizáció előbbi bemutatása nem egy önmagát feltétlen beteljesítő jóslatként, hanem inkább a lehetséges jövőtől való óvasként öltött elkerülhetetlen rémkép jelleget.

A szerzőnek ennek ellenére nincsenek illúziói azzal kapcsolatban, hogy *más* értékválasztásainkkal megdöntsük a gazdasági racionalitás primátusát, hisz, ahogy utal rá, az egyéni egzisztenciális boldogulás, illetve adott közösségek jóléte legkézenfekvőbben a globális hálózatba való bekapcsolódással látszik biztosítottnak. Ezért válnak kvázi-kényszerűségként életünk részeivé bizonyos „univerzális” értékek és tudásformák (mint a fenti példákban az alapvető internethasználati ismeretek vagy bizonyos vállalati kultúrával való azonosulás). Mozgásterünket mindenesetre növelhetjük, ha – például hasonló „ráébresztő” gondolatmenetek nyomán – tudatosítjuk saját értékválasztásainkat és azok következményeit. A szerző kritikai álláspontjával összhangban a globalizáció kapcsán itt nagyobb hangsúlyt kaphatott volna azon korábbi meglátása, hogy „a térkategóriákat jelölő szavaknak *nincs egyértelmű metakód érvényük*, nem bírnak mindenhol azonos előíró értelemmel, csak a praxisban kialakult sajátos használatuknak megfelelő olvasatuk, értelmezésük létezik” (179. o.). Számolva a praxist átszövő hatalmi effektusokkal, az „értelemadás” folyamatában való egyenlőtlen részvétellel, szó eshetett volna itt a globalizációs ’világmagyarázat’ visszásságairól is (pl. amikor politikusok erre hivatkozva fogadtatnak el intézkedéseket – ld. *Hay-Rosamond* 2002).

A 10. fejezet a régió fogalmának kapcsán már az előbb hiányolt aspektust helyezi előtérbe, vagyis azt vizsgálja, hogy a régió mint térkategória milyen jelentéstartal-makkal jelenik meg a térrel való beszédben és milyen mechanizmusok segítik egyes értelmezések dominánssá válását. Jelentősége abban áll, hogy ezzel a „Régiók Európája” tervét és a magyar regionalizáció folyamatát az eddig megszokottól gyökeresen eltérő nézőpontból láttatja: előbbi az Európai Unió gazdasági vállalkozásának

ellentmondásos racionalizálási eszközöként, utóbbi pedig annak hazai, a meglévő hatalmi struktúra általi adaptációjaként, vagyis politikai folyamatként jelenik meg. A szerző a gazdasági folyamatok rugalmas hálózatosodásával számolva szkeptikus a régió-lehatároláshoz fűzött (versenyképességi) reményekkel szemben, és úgy véli, hogy különösen a kibővült Unióban a nemzetállami szinté marad a főszerep. Pragmatista megközelítésében egy régiónak az adhat tartalmat, ha az ott élő közösség „valóság-észlelésében” az adott terület környezetétől való különbözősége markánsan és tartósan megjelenik és az a közös cselekvés, jövőformálás alapját képezi. Figyelembe véve a nyelv, a kommunikáció valóság-észlelésben bemutatott szerepét, Faragó a nyelvi-kulturális alapokon szerveződő régiókat tartja valósnak. A hazai regionalizáció nehézségét következőképpen abban látja, hogy Magyarország nyelvi-kulturális szempontból homogén és az elsősorban gazdaságfejlesztési célú régiókkal kérdéses a lakosság mély azonosulása. Álláspontja a régió-alakítást azonban önmagában nem veti el, sőt kívánatosnak tartaná az olyan, közös akaraton alapuló formációkat, melyek jövőalakításában a nem-piaci megfontolások (vagy ahogy a globalizáció kapcsán szó volt róla, nem-gazdasági értékrationálisok) is hangsúlyos szerepet kapnak.

Az *Integrált közösségi (területi) tervezés* címet viselő utolsó fejezet végül a tervezés ágazati és területi dimenziójának, illetve a fejlesztési és rendezési tervezés kapcsolatával foglalkozik. A szerző szerint ezek kívánatos egysége akkor jöhet létre különböző területi szinteken, ha a tervekészítésért felelős egység kiemelt státuszt kap az intézményi struktúrában. A különböző szinten készülő tervek összehangolásának szabályozását sürgető feladatnak tartja Magyarországon, és megoldási javaslatként felvázolja a decentralizált irányítási-tervezési modell sémáját.

A kötetet végül fogalomtár zárja, megkönnyítendő az esetenként bonyolult terminológiában való eligazodást.

Faragó László könyve mindenképpen hiánypótló, mert Magyarországon eddig nem jelent meg a tervezéssel kapcsolatos elméleteket átfogóan tárgyaló kötet. Általános (tudomány)filozófiai és térelméleti fejtegetéseivel azonban műve túlmutat a szűken vett tervezéseméleti összefoglaláson és igazán mint *személyes értékválasztáson alapuló elméleti összegzés* tekinthető hiánypótlónak. Sőt, multi-diszciplináris és reflexív megközelítésmódja úttörő jellegű vállalkozássá teszi. Rendkívüli gondolatgazdagsága az olvasót is gondolkodásra, állásfoglalásra készíti, s a mű alapgondolatának megfelelően a szerző vélhetően kimondottan számít is az (akár kritikus) észrevételekre. Az ily módon kibontakozó eszmecsere nagyban hozzájárulhat a hazai tértudományok elméleti pluralizálódásához.

Irodalom

- Hall, J. R.–Neitz, M. J. (1993) *Culture. Sociological Perspectives*. Englewood Cliffs, NJ. Prentice Hall.
Hay, C.–Rosamond, B. (2002) Globalization, European integration and the discursive construction of economic imperatives. – *Journal of European Public Policy*. 2. 147–167. o.